

**H. Z. ÜLKEN'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA GAZETE VE
DERGİLERDE YAYIMLANAN YAZILARDAN****ARAMIZDAN AYRILAN BÜYÜK DEĞER
DÜŞÜNCELEYİCİ: HİLMİ ZİYA ÜLKEN****Sait Sadi DANIŞMENDGAZİOĞLU**

1901 yılında yeryüzüne gelen 5.6. 1974 günü öz'ü Tanrı'ya, 7.6. 1974 günü göğdesi Türk toprağına kavuşan Hilmi Ziya Ülken benzeyicisi az bir Türk düşünceleyicisi idi.

Tanrı, Hilmi Ziya Ülken'e değme kişide bulunmayan bir beyin vermişti. Hilmi Ziya Ülken, bu döleküstü beyni düşünceleme alanında kullandı. O, durmadan çalıştı, kendi kendini yetiştirdi, düşünceleyicilik katma yükseldi.

Düşünceleyici Hilmi Ziya Ülken, yöresine düşünce ışıkları saçtı.

Hilmi Ziya Ülken'in kendini bilmeğe başladığı günlerde Türklük sıkıntılı günler yaşıyordu. O, o günlerde ilkin, değme sıkıntının bir eksiklikten doğduğu gerçeğini kavramıştı. İçerisinde yaşadığı kişi topluluğu, bir eksikli kişi topluluğu idi. Eksikli kişi topluluklarını ancak eksiksiz kişilerin eksiksizleştireceği gerçeğini de kavrayan Hilmi Ziya Ülken kendine erek olarak eksiksiz kişi katma yükselmeyi seçti.

BİR ÇALIŞKANLIK ÖRNEĞİ

Eksiksiz kişi katma giden yol, aşılması güç önleyicilerle dolu idi. O bu öleyicileri birer birer aştı. O, bir çalışkanlık örneği idi. Durmadan okurdu. Yemek yerden bile okurdu. Yalnız, okunması gerekli olanları okurdu. Düşüncelerini kolayca yazılaştırırdı. Öğreticilik örneği idi. Yetiştiricilik örneği idi. Kimse için kötülük düşünmezdi. Ayak oyunu yapanları sevmezdi. Ağır başlı idi. Yılışıklığı sevmezdi. Sözüünü tutucu bir kişi idi. Buluşacağı kişiyi bekletmezdi. Sıkı bir kişi idi. Alacağım almasını bilirdi. Doğru bir kişi idi. Kimseye borçlu kalmazdı. Yalnız emeğinin karşılığı ile geçinici bir kişi idi. Doğrulukçu bir kişi idi. Kötülük yapanları —kim olursa olsun— sevmezdi, çok yüzlülere yüz vermezdi. Çünkü, düşünceleyicilere göre çok yüzlüler birer kişi aldatıcıdır. Düşünceleyicileri de çok yüzlülerin sevmediğini bilirdi. Çünkü, düşünceleyiciler kişileri uyandırıcılık işini yaparlardı. Bu iş, çok yüzlülerin işine gelmezdi. Ö-

nek bir yuva kurmuştu. Uyanık, soylu bir Türk kızı ile evlenmişti. Eşi de bir öğretici idi. Eşinin anlayışlılığı aydın bir Türk kızı olması Hilmi Ziya Ülken'in çok sayıda değerli bitikler yazılar ortaya koymasının oldurucularından biridir.

Hilmi Ziya Ülken, yaşaması boyunca bir düşünceleyicinin düşüncelerine bağlı kalcı kişilerden değildi. Çünkü kendisi bir düşünceleyici idi.

Hilmi Ziya Ülken, türlü düşünceleri karşılıklı düşünceleri uyuşturucu bir kişi değildi. Hilmi Ziya Ülken, güçlü bir düşünceleyici olarak, birçok düşünceleyicinin düşüncelerini didikleme işini başarı ile yapmıştı. Son yıllarda ortaklaşa varlık görüşü ile çetin bir döğüşü vermiş, ortaklaşacıları utanılıcı durumlara sokmuştu. Bu yüzden ortaklaşacılar Hilmi Ziya Ülken'i sevmeylerdi. Değme bütünlükçü, gibi Hilmi Ziya Ülken de ortaklaşacılara: en sayıcılıksız kişileri diyordu. Hilmi Ziya Ülken, geçinçiliksiz bir kişi idi, çünkü eğriye eğri, doğruya doğru diyen kişilerdendi. Baştakilerin isteği yönünde düşünce ortaya koyan kişilerden değildi. Bu yüzden, düzmece kurtarıcılarla, başkaldıncılarla arası iyi değildi. Türklüğe yarayıcı yenilikler benimseyici idi.

Hilmi Ziya Ülken, Türklüğü ile öğünürdü.

Türklük de Hilmi Ziya Ülken ile öğünsün.

Tanrı, Hilmi Ziya Ülken'in özünü de yaşaması boyunca Türklüğe yarayıcı çalışmalar yapmış Türklerin özleri arasında yatırsın, ışıklar içerisinde yatırsın!

(İstanbul, 13 Haziran 1974)

HİLMİ ZİYA ÜLKEN İÇİN

Doç. Dr. Erol GÜNGÖR

Bugün otuzbeş yaşının yukarısında olan ve sosyal ilimlere ilgi duyanlar arasında Hilmi Ziya'yı okumayan, ondan faydalanmayan yoktur. Otuzbeş yaşın altında bulunan Türk münevverleri arasında ise onun ismini bilen veya herhangi bir eserini okuyan kimse parmakla gösterilecek kadar azdır. Bu yaş çizgisiyle beliren tezadın asıl sebebi, maalesef, son yirmi yıl içinde Türkiye'ye fikir yerine ideolojilerin ve siyasî sloganların tam hakimiyetini kurmuş olmasıdır. Yeni nesiller sadece bedenî çalışmadan değil, zihni çalışmadan da kaçıyorlar; eğitim yerine diploma, teori yerine reçete, kitap yerine broşür istiyorlar. Hilmi Ziya Bey bu üç temayülün de dışında bir adamdı, bu yüzden ancak düşünce sahiplerinin, okuyan insanların zihninde bir yer bırakıp gitti.

Ben onu, bir taşra kasabasında lise talebesi bulunduğum sıralarda, Yeni Sabah gazetesinde çıkan haftalık makaleleriyle tanıdım. Hatırmıda yanlış kalmamışsa, «*Büyük İhtidalar*» adlı bir yazısı beni adetâ büyülemişti. Sonra kitaplarını aradım ve büyük bir kısmını buldum. «*Türk Tefekkür Tarihi*», «*Millet ve Tarih Şuru*», «*İctimai Doktrinler Tarihi*» ve «*Tarihi Maddeciliğe Reddiye*» bunların ilkleridir. O zamanki bilgimle bu kitaplarda yazıların çok azını anlıyordum, ama o tarihte Türk fikir aleminin senyörü olan bir kimsenin eserlerini sadece kanştırmış olmak bile iftihâr vesilesidir.

Soma İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde talebesi oldum. Hilmi Ziya Bey ders vermekten pek hoşlanmayan bir hoca idi. Üstelik bütün merakı felsefeye olduğu halde sosyoloji bölümünde kalışından memnun değildi. Derslerini umumiyetle öğleden sonra geç saatlara koyar, fakat daima ders saatının son beş dakikası içinde gelir ve yine normal ders saatını doldururdu. Nice kış geceleri, aç ve yorgun, onun derse gelmesini beklemiştik. Sınıfa girince hemen anlatmaya başlar, hiç aksamadan ve hiçbir müdahaleye imkân vermeden iki saat konuşur, bu zaman zarfında ağzından bir tek bozuk cümle bile çıkmazdı. Düşünce seyrinin bozulduğu gerekçesiyle, ders ortasında sual sorulmasına da müsade etmezdi. Arkadaşlar not tutmakta aciz kalırlar, ama o konuşma hızını hiç değiştirmezdi. Ben onun anlattığı mevzulara aşına olduğum ve eski Türk alfabesi ile not tutabildiğim için sene sonunda bu notları lâtîn harfleriyle teksir ederek hem talebeye dağıtır, hem de kendisine verirdim.

Tanzimattan sonraki Türk tefekkür tarihi üzerine neşrettiği iki ciltlik eserin büyük bir kısmı bu şekilde toplanmıştır.

Onun eski talebeleri, bazı tercümelerini tramvayla fakülteye gidip gelirken yaptığını söylerler. Ben görmedim, ama doğru olduğuna inanıyorum. Üniversitede tanıdıklarım arasında bir anımı bile boşa geçirmeksizin insan-üstü bir gayretle çalışan iki kişiye rastladım ki, bunlardan biri İktisat Tarihçisi Mehmet Genç'tir, biri de Hilmi Ziya Bey'di. Yazdığı eserlere bakarsamz, bunları hazırlayabilmek için nasıl kesif bir çalışma gerektiğini kolayca görürsünüz. Sadece zihnî değil, bedenî yorgunlukları bile hiçe sayardı. İstanbul'da hoca iken sık sık Ankara İlahiyat Fakültesi'ne derslere gider, astımı olduğu halde Ankara'nın pis havasına tahammül ederdi. Sonra hep o havayı teneffüs etmek zorunda kaldı. Askerî İdare zamanındaki 147'ler listesine onu da almışlar, fakat her nedense sadece İstanbul'dan uzaklaştırmışlar, Ankara'daki yazifesine mani olmamışlardı. Belki bu liste hazırlayıcıların asıl maksadı onu İstanbul'dan uzaklaştırmaktan ibaretti. 147'ler üniversiteye döndükleri zaman Hilmi Ziya Bey Ankara'da kaldı. Sonradan işittik ki, İstanbul Üniversitesi'ne döndüğü takdirde kiralık katil tutularak öldürüleceği haberi yayılmış.

Hihni Ziya, Cumhuriyet Tarihimizin son derece kısır fikir hayatını adeta tek başına doldurmuş bir adamdır. Fen ilimleri hariç, hemen her sahada eser yazmış, ders okutmuştur. Felsefe, sosyoloji, sosyal antropoloji, estetik, mantık, tarih, roman, hatta şiir sahalarında birçok şeylerin «ilk»i Hilmi Ziya Bey'indir. Bir gün kendisine niçin bu kadar çok dağıldığını sorduğumuz zaman «*ben yazacağım eserin kaynaklarını da bizzat hazırlamak zorundayım*» diye cevap vermişti. Mamafih bu eserler hepimiz için kaynak olmuştur. Yazdıkları çok orijinal şeyler değildi, ama Türk okuyucusu bakımından vazgeçilmez birer kaynak oldukları için onları yine orijinal saymak gerekir. Bu eserler, hatta «İnsan Müddücezri» başlığı ile seri halinde neşrettiği romanlar, batı tipindeki eserlerin bizdeki ilk örnekleri sayılır. Köprülü bizde nasıl edebiyat tarihçiliğini «tezkirecilik» ten çıkarmışsa, felsefeyi «mabadüttabia» veya «Kelâm ilmi» olmaktan kurtaran da Hilmi Ziya'dır. Türk sosyolojisi literatürü içinde rastlanan araştırma ve incelemelerin büyük çoğunluğu onun verdiği fikirleri, onun bulunduğu mevzuları ihtiva eder; bu araştırmaların Türkçe kaynaklarının da pek çoğu yine Hilmi Ziya Ülken'in eserleridir.

Hiç bir zaman kabına sığmayan, kendisini daima yenileyen bir insandı. Batı dünyasındaki felsefe ve sosyoloji hareketlerini takip etmekte hiç gecikmez, batı eserlerini iyi anlar ve iyi anlatırdı. Tarihî maddeciliği benimsediği ve sonra vazgeçip cephe aldığı zaman yazdıklarına bakın; ne taraftan olduğu şeyi savunurken ne de cephe aldığı şeyi yererken hiçbir şekilde basitliğe, fikir hokkabazlığına, politik oyunlara girmemiştir. İleride onun hayatını kaleme alan biri çıkarsa, biri bu büyük dönüş, biri de Anadolu hareketle olan münasebeti olmak üzere iki ana noktaya bilhassa önem vermelidir. Fikir adamı Hilmi Ziya ile Türk milliyetçisi Hilmi Ziya bu iki nokta dışında çok güç anlaşılır.

Hilmi Ziya Bey çok büyük bir servet ve şöhrete kavuşabilecek parlak bir zekâ ve çalışma azmine sahip olduğu halde hep kenarda kaldı. Bunda belki

kendi hassasiyeti ve alınganlığı büyük rol oynamıştı, fakat yaşadığı devir onu kenara itti. Sadece o değil, kendisiyle birlikte pekçok kimse ömürlerinin yarısını çetin bir tek - parti idaresi altında yaşadılar. Merhum Mükrimin Halil Yinanç, Tarih Kurumuna giderek orada uydurma teorilerin altına imza atmak için 12 dişini birden çektirmiş ve rapor almış, böylece kurtulmuştu. Hilmi Ziya Bey hiçbir hükümetin doktrincisi olmadı, ama bu doktrinlere açıkça karşı durmak imkânını da bulamadı. Arkadaşlarının bir kısmı, hatta çoğu, birer birer devlete kapıldılar, ama o evindeki kitaplar arasında kalmayı tercih etti. Herhalde ona «*Bir başa zemin, başka zaman*» lâzımdı.

Hilmi Ziya Ülken'in vefatıyla Türkiye'de bir devir kapandı: *Hasbî tefekkür devri*. Bütün eksiklerine rağmen o bizde akademik haysiyetin dağ gibi bir temsilcisiydi. Günlük politika endişelerinin hakim olduğu Türk fikir hayatında yani Hilmi Ziyalara çok muhtaç olacağız.

(Ortadoğu, 16 Haziran 1974)

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Prof. Dr. Cavit Orhan TÜTENGİL

7 Haziran 1974'te Aşyan'da toprağa verdiğimiz Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken fikir hayatımızın «sui generis» temsilcilerinden biriydi. 1901-1974 yıllarını kapsayan yaşamı boyunca öğrenen, düşünen, arayan ve yazan bir düşünür, bir öğretim üyesi, Türk düşüncesini yurt dışına da yansıtan yorulmak bilmez bir temsilci özelliklerini başarıyla sürdürdüğü görülür. Ölümünden birkaç gün önce önce adımıza postaladığı mektubunda «Birinci baskısı 1951'de Internationale Soziologenlexikon adıyla Bersdorf tarafından yayımlanmış olan Dünya Sosyologları Sözlüğünde Türk sosyolog ve sosyal bilim adamlarına ait maddelerin yazılması görevini almış bulunuyorum» diyordu. Ansızın gelen ölüm, bu «görev»i gibi bazı tasarılarını da yarım bırakmış oldu.

Hilmi Ziya Ülken'den fikir hayatımıza dergilerde ve gazete sayfalarında kalan yüzlerce yazının yanı sıra, sayısı 70'i aşan irili ufaklı, Türkçe Fransızca yapıt kalmıştır. Adlarını tümüyle saymak olanağımı bile bulamayacağımız bu yapıtlar şu öbekler altında toplanabilir: a) Bomancı - denemeci Ülken'i ortaya koyan Aşk Ahlâkı (1931), Posta Yolu, Yarım Adam (1941), Şeytanla Konuşmalar (1942); b) Felsefeci, sosyolog, mantıkçı, sanat tarihçisi, kültür tarihçisi Ülken'i belirleyen çok sayıda kitaplar; c) Aristo'dan A. Reymond'a kadar uzanan çeşitli çeviriler; ç) Ulusal ve uluslararası kongrelere sunduğu bilimsel bildiriler. Bu çalışmalarına, yönettiği iki önemli dergiyi de katmamız gerekir: 1938 - 1943 yılları arasında 25 sayı çıkan İNSAN; 1942 - 1960 yılları arasında 15 sayısını yayımladığı SOSYOLOJİ DERGİSİ.

1940 - 1944 yıllarında Edebiyat, Fakültesi Felsefe Bölümünden öğrencisi olduğumuz, bitirme tezini kendisinden aldığımız, özellikle «Sosyoloji Dergisi»nde yayımlanan araştırma ve yazılarımızı özendirici ilgisi sonunda hazırladığımız Hilmi Ziya Ülken, şu nitelikleriyle dikkatimizi çekiyordu: Hocam Ülken bir çalışkanlık örneğiydi. Yakından tanımak olanağımı bulduğum çağdaşlarımız içinde bu bakımdan özel bir yeri vardı. Evrene açılan bir fikir adamının gerçeği arama aşkı bütün çalışmalarının ortak yamydı. Çok yönlü bakış açısı onu sürekli olarak bir sentez çabasına yöneltiyordu. Bu nedenle, Hilmi Ziya Ülken'in «antinomi»ler üzerine köprü kuran bir düşünür, bir feylesof olduğu görülür. Fert ve cemiyet, ruh ve madde, idealizm ve materyalizm, Şark ve Garp, teori ve pratik, özgürlük ve eşitlik onun sentez çabalarının belli başlı

alanları olmuştur. «*Telifçiliğin Tenakuzları*» üzerine eğilen bir düşünür olarak, zıtlıklar arasında uzlaşmalar yerine sentezlere ulaşmak onun amacıydı. Geniş bir alana uzanan ilgisi, bir yargıya varmamıza olanak hazırlayan şu işaretleri vermektedir:

«*Yirminci Asır Felsefeleri*» adını taşıyan kitabına yazdığı 1 Haziran 1936 tarihli «*Ön Sözde*» şunları belirtir: «Bu kitap, adeta müellifin, fikri hayatının bir tarihçesi olduğu için, orada sırasıyla meyledilen ve tesiri altında kalman cereyanlar görülecektir. Bu noktadan kitabın istikameti metafizikten müsbet ilimlere, idealizmden materyalizme doğrudur.»

1951 yılında yayımlanan «*Tarihi Maddeciliğe Reddiye*»'nin «*Önsöz*»ünde ise, kendimizi kurtarmamız gereken iki türlü görüşten söz etmektedir: «Bunlardan biri şuurlu dışımda hiç bir şeyin var olmadığını iddia eden idealist görüştür ki, bunun ifratı ferdi idealizm veya solipcizm'dir... Kendimizi korumamız lâzım gelen ikinci görüş, irca'cı natüralist görüştür ki, bunun ifratı (külli mekanizma) faraziyesinden başlayarak, zamanımızda (diyalektik materyalizm) şeklini almıştır. Buna göre obje süjeden müstakildir, fakat bu obje hakikatte yalnızca duyu verilerimizin kaba olarak kavradığı maddi objeden ibarettir... Bu kitapta biz, bu çok cepheli görüşün veya pluralisme'in varlıkları aydınlatmasına engel olarak iki hatalı yoldan birincisini, yani maddeciliği tenkit ve reddetmekteyiz.»

Sosyolojide felsefi bir temel bulma zarureti, nazari ve tecrübi sosyolojilerin birbirlerini tamamlaması görüşlerine dayandırdığı «*Sosyoloji Problemleri*»nde (1955) toplumsal olguyu şöyle değerlendirmektedir: «İçtimai hadise aynı zamanda hem manevî, hem maddidir. Bu çift karakter cemiyet bütünüünün iki manzarası gibi alınmalıdır.»

1963 yılında yayımladığı «*Siyasi Partiler ve Sosyalizm*» kitabında ise şu eleştiri dikkati çekmektedir: «Dünyanın bir bölümü hürriyetsiz müsavatlara saadete erişileceği kuruntusundadır. Öteki bölümü ise müsavatsız hürriyetin insanlara huzur vermeye yeteceğini sanıyor.»

Örnekleri çoğaltmak gereğini duymadan 1936 - 1963 belirlemelerinden bazı sonuçlar çıkarılabilir. Öyle görünüyor ki Hilmi Ziya Ülken, kendisinden ve toplumdan gelen iki basıncın düşüncelerine biçim kazandırdığı bir fikir adamıdır. Kendinden gelen basınç, tek yanlılıktan kurtulmaya çalışarak gerçeğin öteki yüzünü de görme ve gösterme çabasıdır. Bu açıdan, Hilmi Ziya Ülken'le Nurullah Ataç arasında bir benzerlik kurulabilir. Aynı zamanda bir portre ve peyzaj ressamı da olan Ülken'in, daha iyiye varmak için kullandığı son renklerin ve fırça darbelerinin onu tutarlılık ve mükemmellikten uzaklaştırıp uzaklaştırmadığı önemli tartışma noktalarından biridir. Toplumdan gelen basınç ise, sağlığı ve tutkuları nedeniyle egemen güçlere direnç göstermekten kaçındığını sandığımız Hilmi Ziya Ülken'in, geçerli politik görüşlere koşut olmaya gösterdiği özendir. Bunu yazılarına dayandırdığımız bir örnek yetesiye aydınlatmaktadır. 1945 yılında yayımladığı «*Milletlerin Uyanışı*» adlı kitabına aldığı şu cümleler (s. 59), «.. Öyleyse ırkçı görüş için söylediğimiz gibi, etnolojik asıl birliğine dayanmak isteyen Turancı görüş de realiteye uymadığı ve hayali

olduğu için, bu fikre inananların ya gaffetine, yahut tehlikeli bir rol oynamak istediklerine hükmetmek ve gerçek millet telâkkisini bunlardan kati olarak ayırmak lâzımdır, 1948'in «*Millet ve Tarih Şuurı*»nda (s. 171) şöyle yumuşatılmaktadır: «...Öyleyse ırkçı görüş için söylediğimiz gibi, etnolojik asıl birliğine dayanmak isteyen Turancı görüş de realiteye uymamakta, hayali kalmaktadır.»

Geniş bir alana yayılan, üstelik zaman içinde de gelişmeler ve değişmeler gösteren Hilmi Ziya Ülken'in karşıt yorumlara açık olduğunu sanmak yanlış olur. Cumhuriyet dönemini Batı uygarlığına katılmanın, Türk Rönesansı'nın başlangıcı sayan Ülken, «*Atatürk ve Din*» adlı kitaba yazdığı «Önsöz»de (1962) kesin ve tutarlıdır: «Türkiye'nin son yarım asırda geçirdiği buhranlı ve sarsıntılı tarihinin en mühim hadisesi, tereddütsüz diyebiliriz ki layikliğın ilâmidir. Atatürk'ün «İstiklâl» savaşında istilâcı bir düşmana karşı sömürge olmak tehlikesinde olan bir dünyayı müdafaa etmesi nasıl yalnız Türkiye'nin kurtuluşu olarak değil, bütün Şark'ın kurtuluşu olarak sembol vazife ve değerini taşımakta ise, Atatürk «inkılâp»larının en mühim halkalarından biri olan layikliğın kabulü de yeni devlet, kanun ve hayat anlayışının bütün Şark'ta yayılması ve Şark'ı uyandırması bakımından bir sembol ve davet gibi görülmesi lâzım gelir.» Evrene açık bir hümanist olan Hilmi Ziya Ülken, Yeni Türkiye'nin değerlerini yürekten destekleyen ve oluşuna katkıda bulunan Cumhuriyetçi düşünürler arasında kendine özgü bir yer almaktadır.

(*Cumhuriyet*, 20 Haziran 1974)

ÇAĞDAŞ FELSEFE VE KAYBETTİĞİMİZ PROF. ÜLKEN

Dr. Toygar AKMAN

Ord. Profesör Hilmi Ziya Ülken, arkasında, yüzlerce kitap ve bildiri ve binlerce de öğrencisini bırakarak, bilinmeyen âleme göçtü.

Oysa, hayatı boyunca, «Bilinen Evren» ile «Bilinmeyen Evren» arasındaki ilişkileri incelemiş ve son yıllarında da, bu ikisinin «Zıt kutuplar halinde birbirinin karşıtı, fakat birbirini tamamlayıcı» bir durumda olduğunu belirtmeye uğraşmış, kısaca «Dyadolojik yapıda bir evrenin var olduğunu» anlatmak istemişti.

Hilmi Ziya Ülken, şimdi, bu dyadolojik yapının, bizim için «Bilinmeyen Yönü»nde...

Yakın dostları ve arkadaşları, onun kişiliği, sanatçı yapısı, titiz çalışmasını, ayrıntılarıyla belirterek, genç kuşaklara anlatmaya çalışacaklardır. Ülken için, kesin bir düşünceye ulaşmak, çok zor bir iş. Kendisi daima, büyük bir alçak gönüllülikle, «Ben yıllarca, o, ne dedi, bu, neyi söyledi, şu, nasıl düşündü, bunları inceledim ve bunları yazdım. Bu arada, sahilde dolaşan ve denize girmeye çekinen bir insan gibi davrandım. Zaman, zaman elimi ya da ayağımı suya soktum. Ama, hemen çekip çıkardım. Ben, ancak «Varlık ve Oluş»da yüzmeye başladım» derdi.

Gerçekten de 1968 yılında yayınladığı, «Varlık ve Oluş» adlı büyük eserinde, Hilmi Ziya Ülken, en son bilimsel gelişmeleri izleyerek felsefesini açıklıyor ve «Dyadoloji Felsefesi»ni, sınuyordu. Yıllar boyu araştırdığı, ince ele-yip sık dokuduğu «İnsan», «Toplum», «Biyolojik Yapı» ve «Evren» ilişkisini, bu «Dyad» yapısı içinden dile getiriyordu. Hocanın, bu görüşleri, çok önce yazmış olduğu kitaplarında da parça parça görülmekteydi. 1931 yılında yayınladığı, «Aşk Ahlakı» adlı eserinde:

«...Felsefe ruhun sporu; oyun bedeninin felsefesidir. Zaten, âlem (Evren) bir bütün halinde iken, nasıl olur da siz, onları ayırabilirsiniz?.. (1) diye sorunu ortaya koyuyor ve «İki Yapılı Bir Tek Bütün»ü işaret etmeye çalışıyordu.

FELSEFEYE DÜŞEN

«Şeytanla Konuşmalar» adlı eserinde ise, şeytan ile konuşmayı, şu cümleler ile bitiriyordu:

«...Akıntılar, daima karşı karşıyadır. Birine meydan okumak için, ötekine takılmak gerek. Suların karşılaştığı yerde, kayıklar, alabora olur. Çarpışanlar, kırılanlar, girdaba karışanlar vardır. Hakikî kahraman, tek başına akıntıya kürek çeken değil, çarpışan akıntılardan başında, büyük yolu açacaklar için şehit olandır...» (2)...

Hilmi Ziya Ülken, işte bu büyük yolun açılabilmesi için, kendisini bilim ve felsefeye adanarak, şehit düşmüştür.

Çağımız felsefesinin tamamen değiştiğini çok iyi biliyordu. Felsefe yapmak, masa başında oturup, edebiyat ve spekülasyon yapmak değildi. Felsefe yapabilmek için, önce, bilimi çok iyi bilmek gerekliydi. Bu nedenle, «Yirminci Asır Filozofları» (3) adlı kitabını, sosyoloji, fizik, biyoloji ve matematik bilimlerinde büyük hamleler yapmış ünlü düşünürleri tanıtmaya çabası ile kaleme almıştı. «Bilim» ile «Felsefe» arasındaki ilişkiyi ise 1957 yılında yazdığı «Felsefeye Giriş» adlı eserinde şöylece belirtmişti:

«...Felsefe'ye özenen (Tefelsüf eden) bilim eserlerine çok rastlamr. Bunların bilim temelleri zayıf ise «tefelsüf»le büsbütün zaafa düşer, acıacak hâle gelir. Bilim temelleri kuvvetli ise «tefelsüf» orada yalnız heves ya da fantezi halinde kalmıştır. Ciddî zekâlar bu eserlerin, iki manzarasını tamamen ayırmalı ve yalnız birincilere değer vermelidir» (4).

BİLİMLERİN İLİŞKİSİ

Hilmi Ziya Ülken, kupkuru bilime sarılmanın da karşısındaydı. Bilim yapan bir kişinin o bilimin öteki bilim dalları ile olan ilişkilerini araştırması ve böylece bütün boyutlarını bilmesi gerekeceği kamsındaydı. Bu boyutlar bilinebildikten sonra felsefe yapılabilirdi. «Bilim olmadan yapılan Felsefe Acımacak Bir Durum» idi. Bu nedendir ki, çağımızda, bir «Biyoloji Felsefesi» bir «Fizik Felsefesi» bir «Astro-Fizik Felsefesi»nin hızla gelişmekte olduğunu görüyor ve bu konudaki çalışmalarını adım, adım izliyordu. Modern Fiziğin kurucularından, Niels Bohr, Louis de Broglie, Einstein ve Heisenberg'in Fizik ve Matematik görüşlerini ve Modern Fizik ve Biyoloji Felsefelerini, en küçük ayrıntılarına dek bilen en büyük Türk düşünürlerinden biriydi Hilmi Ziya Ülken...

Kendi felsefesini ise, büyük bir alçak gönüllülük içinde gizlerdi.

«Eflâton, iyice okunursa, bu dyadolojik görüşün onun felsefesinde yer almış olduğu görülür. Ben, yeni bir görüş ortaya koymuyorum...» derdi.

«Varlık ve Oluş» adlı eserinde, «Dyade Krizleri ve Dyadoloji» başlığı altında, şöyle yazmıştı:

«...Dyade deyince, doktrin alternatiflerini doğuran zıt ve tamamlayıcı kaynağı anlıyoruz. Süje-Obje zıt ve tamamlayıcı bütünü, bunların başında gelir. İnsan şuuru, bu krizden, objeleşme ve süjeleşme süreçleri geliştikçe kurtulur. Tecrübe ve akıl; gerçek ve ideal; tabiat ve tarih; mekân ve zaman; fert ve bütün; teori ve pratik; v.b. zıt ritimlerin ayrı gelişmeleri, objeleşme ve süjeleşme süreçlerinin gelişmesine bağlıdır. Öyle görünüyor ki, bu gelişmeler, kökteki «Dyade Birliği»nin, «Açılma»sından doğmuştur. Düşünce de, bir var-

lık derecesi olarak iki yapılı bir bünyede olmasaydı, onun krizinden kurtulmak için, bütün bu iki zat yöndeki düşünce ritmleri, doğmazdı..» (5).

«EVRENLE VARIZ»

Hilmi Ziya Ülken, «Varlık ve Oluş» adlı eseri ile, fizikçiye, kimyacıya, matematikçiye, sosyolog, psikolog ve nörologa, bir «Bilimsel Araştırmaları Değerlendirme Açısı» sunmuştur. Olayları izleyecek «Yeni bir Mercek» vermiştir. Düşünen kafaların ufuklarına, «Yepyeni Bir Boyut» katmıştır.

Prof. Ülken, «Felsefeye Giriş» adlı eserinin ikinci cildinde, «İnsan, varoluşunu kendi başına kazanmıyor. Şuur, daima, «Bir Şeyin Şuuru» dur. Yine kendi başımıza değil, ancak «Evrende Varız...» (6) felsefesi üzerinde duruyordu. Sanırım şimdi geçtiği yeni âlemde, «Evrenin Bu Yapısını» da tanımanın hazzını duymaktadır.

(Milliyet, 26 Haziran 1974)

-
- (1) Ülken, Hilmi Ziya, «Aşk Ahlakı», İstanbul, 1931, s. 21.
 - (2) Ülken Hilmi Ziya, «Şeytanla Konuşmalar», İstanbul, s. 219.
 - (3) Ülken, Hilmi Ziya, «Yırtıncı Asır Filozofları», İstanbul, 1944.
 - (4) Ülken Hilmi Ziya, «Felsefeye Giriş», Ankara 1957, s. 35.
 - (5) Ülken Hilmi Ziya, «Varlık ve Oluş», Ankara 1968, s. 494.
 - (6) Ülken Hilmi Ziya, «Felsefeye Giriş», (İkinci Kısım), Ankara 1958, s. 232.

HILMI ZIYA ÜLKEN

Mehmet KAPLAN

7 Haziran 1974 Cuma günü, çağdaş Türkiye'nin en büyük fikir adarlarından biri olan Hilmi Ziya Ülken'i toprağa verdik.

Türkiye'de bir felsefe geleneği olmadığı ve Türk aydınlarının büyük bir kısmı felsefe ve ilimden çok politika, para ve kolay şöhretten hoşlandıkları için, Hilmi Ziya sınırlı bir çevrenin dışında pek tanınmadı.

Fakat o, düşünceyi bir ibadet sayan insanlardan olduğu için, ömrü boyunca kendisini tefekküre verdi. Onu yakından tanıyanlar, bu yüksek, aydınlık almin arkasında rüyalarında bile düşünen bir dimağın bulunduğunu hissediler ve saygı duyarlar.

Hilmi Ziya'nın eserlerini daha lise sıralarında okumaya başladım. Nietzsche'yi hatırlatan sanatkârane ve hakimane edası ile bana ilk düşünce sarhoşluğunu veren *Aşk Ahlakı* kitabımı dört-beş kere okudum. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne gelince, felsefe ve sosyoloji derslerine devam ettim. Sonradan yanan Zeynep Hanım Konağında en canlı dersleri o verirdi. Sınıfı tıklım tıklım dolu olurdu. İnce, uzun çilli yüzü ile genç Orhan Veli de onun derslerine gelirdi.

O yıllarda büyük Fransız mütefekkeri Alain'e kendimi kaptırınca, başka fikir adamları ile beraber Hilmi Ziya'yı beğenmemeye başladım. Alain, kesif derin ve sağlam: Hilmi Ziya ise fazla ve uzun yazan, şahsen düşünmekten çok, başkalarının fikirlerini aktaran, genişliği sağlamlığa tercih eden bir şahsiyetti. O bende bir nevi Türk milletine felsefe kültürü vermeyi gaye edinen bir Ahmet Mithat Efendi tesiri bırakıyordu. Fakat Mithat Efendi'nin hamiyetli davranışının yanında para kazanma ihtirası olduğu halde, Hilmi Ziya gerçekten bütün kalbiyle tefekkürü seviyordu. Onu fazla yazmağa sevkeden başlıca âmillerden biri hocalığı, ikincisi ve en önemlisi eski çağ filozoflarına has bütün varlığı kavrama ihtirası idi. Hilmi Ziya çok, pek çok okuyan ve okuduğunu derhal kavrayan ve benimseyen bir insandı.

Hilmi Ziya beni felsefesinden çok sosyal fikirleri bakımından ilgilendirmiştir. O da benim üniversite yıllarında dahil olduğum Anadoluçular grubuna mensuptu. Cumhuriyet devri Türkiye'sine derinden tesiri olduğu halde pek az tanınan bu akımın öncülerinden biri Hilmi Ziya idi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yakın arkadaşı sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, folklorcu Halit Bay-

rı, tarihçi Necip Asım, Mükrimin Halil, İsmail Hami Danişmend, arkeolog Remzi Oğuz Arık ile beraber çıkardıkları *Anadolu* dergisinde, Cumhuriyet devrinin sosyal şartlarına uygun bir milliyetçilik fikrini müdafaa ediyorlardı. Daha sonra Yahya Kemal'in de benimsediği, şiir ve yazılarında esas aldığı «Türkiye tarihi Malazgirt zaferi ile başlar» tezini 1919 yıllarında ilk defa Hilmi Ziya ortaya atmıştır.

Tarih ile toprak arasında sıkı bir bağlantı kuran bu görüş, II. Meşrutiyet devrinde gelişen hayalci Turancılık ile İslâm birliği fikrine ve tarih ile coğrafyayı yok farzeden Batı taklitçiliğine zıttı. Anadoluculuk realist bir görüş olduğu için, daha ziyade hayal ve heyecandan hoşlanan kimselerin hoşuna gitmemiştir. İlmî Türkçülüğe ve diğer Türklerin hürriyet ve istiklâl davalarına kendileri kadar taraftar olduğum halde, hayalci Turancılar, Anadolucu olduğum için bana da hücum etmekten geri kalmamışlardır.

Bir gün Anadoluculuk üzerinde tarihî bir araştırma yapacak olanlar, *Anadolu* mecmuası ile Hilmi Ziya'nın eserleri üzerinde durmalıdırlar. Hilmi Ziya bana bu dergiyi 1919 yılında öğrenci iken taş basması olarak neşrettiklerini söyledi.

Hilmi Ziya, ömrü boyunca milletlerin varlığına da saygı duyarak, milliyetçilik ile insanîyetçiliği birleştirmeğe çalışmış ve bu fikrini «*İnsani Vatanperverlik*» adlı kitabında ortaya koymuştur.

Düşüncesi ile bütün varlık âlemini kavramak isteyen Hilmi Ziya'nın eserlerinde milliyetçilik, merkezî bir yer tutmaz. O, bu soruya mutlaka cevap vermek ihtiyacını duyduğu için, bu konuyu da ele almış intibamı bırakır. O sosyoloji ve tefekkür tarihine dair de kalm ciltli eserler yazmıştır. Onun gerçek ihtirası bence felsefeye karşı idi.

Türkiye'de dünya felsefesini en geniş olarak takipeden, sadece bir felsefe hocası değil, mizacı ile de felsefeci, kelimenin hakikî mânâsı ile filozof olan Hilmi Ziya Ülken, felsefî düşüncelerini 1968 yılında neşrolunan *Varlık ve Oluş* adlı büyük eserinde ortaya koymuştur. Kitabının önsözünde kısaca düşüncelerinin gelişme merhalesini anlatan Hilmi Ziya, çeşitli varlık tabakalarının «kriz halinde ritimlerle» kendi sınırlarını aşarak sonsuzluğa yöneldiğine inanır. Çatışma ve onlardan doğan ızdıraplar gösterir ki, âlemden tam bir düzen mevcut değildir. Eğer âlem tam bir düzen halinde olsaydı, hiç bir değişme ve ızdırap olmazdı. Varlık âleminde değerler iyi, kötü, güzel, çirkin, doğru, yanlış olmak üzere bir çifte kutupluluk gösterir. Bunların kendiliğinden «bütün halinde bir düzen»e doğru gittiği de ileri sürülemez. Bu çifte kutupluluk, insanoğlunu bir tarihe sürükler. İyi, güzel ve doğrunun hâkimiyeti insanoğlunun tercih ve iradesine bağlıdır. Âlem, birbirine irca edilemez çeşitli varlıklardan, varlık tabakalarından ibarettir. Bunlar arasında doldurulması imkânsız uçurumlar vardır. Her varlık içinde bir hiyerarşi yaratır. İnsanoğlu düşünce ve hürriyet ihtiyakıyla bin bir ızdırap içinde sonsuzluğa doğru uzanır.

Hilmi Ziya'nın bu düşünceleri ile Anadolu'da gelişen ve Anadolu Türk kültürüne damgasını basan İslâm mistisizmi arasında bazı benzerlikler vardır.

Edebiyata da meraklı olan, gençlik yıllarında destan, olgunluk yaşlarında roman yazan Hilmi Ziya, Anadolu Türk kültürüne ait eserleri büyük bir ihtirasla okumuş, onlarda dile gelen değerleri geniş felsefe kültürü ile derinleş-

tirmişti. Üzerinde durduğu en önemli konulardan biri «*Türk Tefekkür Tarihi*» idi. Fuat Köprülü nasıl dağınmış eserleri bir plana sokmak suretiyle bir «*Türk Edebiyat Tarihi*» meydana getirmişse, Hilmi Ziya Ülken de, kendisi için âdeta bir heykel kaidesi teşkil edecek olan bir «*Türk Tefekkür Tarihi*» yaratmıştır.

Düşünceye meraklı birisinin bütün eserlerini okuyarak, bize dünyası çok geniş olan bu değerli fikir adamını tanıtmaları gerçekten faydalı olacaktır. Hilmi Ziya'nın açtığı Türk Tefekkür Tarihi ve felsefe çığını onun kadar enerjik, sabırlı birisinin devam ettirmesi lâzımdır. Türkiye'nin felsefeye hürriyet, istiklâl ve ekme kadar ihtiyacı vardır.

Hilmi Ziya'yı hayatımın son yıllarımda daha yakından tanıdım. Tatlı, dost bir gülüşü, zengin bir hafızası, hayret verici bir teccüssüs ve okuma kabiliyeti, sarsılmaz milli inancı, pek az insanda rastlanan gayret ve enerjisi vardı. Yaşlı olmasına rağmen bakışları, hal ve tavır bende bitmek tükenmek bilmeyen enerjiye sahip genç bir idealist felsefe doktoru intibamı uyandırdı.

Ölüm, hiç şüphesiz onun için bir son değildir. Öyle sanıyorum ki, Hilmi Ziya'nın eserleriyle beslenen gençler, onda devam ettirmek isteyecekleri kıymetli fikirler bulacaklardır.

(*Hisar*, Sayı 128, s. 5-6, Ağustos 1974).

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN ARDINDAN

H. Raşit ÖYMEN

Eğitim Hareketleri Dergisinin sürekli yazı ailesinin başında yer alan Türk düşünürü Prof. Hilmi Ülken'i de geçen Haziran ayının başlarında kaybetmiş bulunuyoruz. Ankara Üniversitesi'nin eski Rektörlerinden Prof. Hikmet Birand'ı ve Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye başkanlarından Kadri Yörükoğlu'nun dergimiz yazı kadrosundan ayrılışlarının arkada bıraktıkları boşlukları dolduramadığımız bir sırada emekli hayatına yeni başlayan Hilmi Ziya Ülken'in ölümü dergimizi olduğu kadar çalıştığı Üniversitelerin Öğretim Üyelerini ve öğrencilerini de acılara boğmuştur. Bu acı kendi bilim ve hizmet alanlarında yerine konulması güç, hatta imkânsız olan bu değerlerin herbiri ardından göçüşü kişisel hayatlarının ilerisinde toplumun kültür hazinesine yaptıkları katkılarının duraklaması yönünden iki katlı olmuştur. Çünkü bu fikir öncülerinin yetişmeleri ve etrafını yetiştirmeleri karşılığı ölçülemeyen ve uzun yılları dolduran bir emeğin mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle onların değer dolu çabalarının hikmetini gelişigüzel bir sıralama gibi görmek mümkün değildir.

Emekliye ayrılışının kesinleşmesinden sonra Ankara'da geçen sayılı günlerini karşılıklı sofraya misafiri olarak geçirmiş ve 45 yıl öncesine uzanan genç hocalık yıllarımızdan bu yana süregelen meslek arkadaşlığımızın hatıraları içine dalmıştık. Birbirimizden böyle bir hava içinde ayrılırken dergimizin bu sayısının basılacağı güne raslayan bir hafta tatilinde kendisini İstanbul'daki dinlenme yerine çağırarak istediğimi söylemiş - gelebilir misin? diyerek söz de almak istemiştim.

—«Gelemem, yeni kitaplarımı yazdığım için gelemem» karşılığı ile özür dilemişti. Evet yeni kitaplarımı yazdığı için gelemezdi. O'nun bu durumunu benzeri vesilelerle önceden fark etmek de zor değildi. Ashında onun bu cevabı Ülken'in hayatı boyunca değişmeyen en belirgin görünüşü idi. Ve bu özelliği ile yayınladığı kitaplarının sayısı sayılı dostlarından çok artıktı. Kendisi de kitaplar için öylesine bulunmaz bir dost idi.

Daha 1930'larda bile dersinden çıkıp o'nu İstanbul'un bir ucundan öbür ucuna götürecek olan tranvaylara atladığı dakikadan itibaren elinden düşürmediği kitaplarını açarak yolculuğunu tamamlayan Çapa Kız Öğretmen Okulu'nun genç Sosyoloji hocası Hilmi Ziya'nın bu alışkanlığı, 45 yıl sonra İs-

tanbul ve Ankara Üniversitesi'nin Emektar Felsefe hocası Ülken'de artan bir potansiyel ile bir rekor ve bir özellik taşırdı. Ankara Hukuk Fakültesi'nin bir kanadına sığan İlahiyat Fakültesi binasında 30 yıl sonra yeniden bulduğumuz zaman çalışma masasının üstünden eksik olmayan ilaçlarına ve iğnelere rağmen yemek üstü dahi kalemını elinden bırakmayan bir Hilmi Ziya Ülken vardı. O'nun bu kurumayan ve tükenmeyen kalemi idi ki sayıca ve keyfiyetçe Türk düşünürleri arasında eşi bulunmayacak kadar nadir bir kitap ve eser yayımı rekorunu O'na nasibetmişti. Bir çoğu - O'nun bilim halkasından geçerek profesör ve dekan olan asistanlarının sonuncusu Dr. Muhsin Balakbabalar'ın bu sayımızda yer alan yazısında adları geçen eserlerine ve türlü yabancı dillerle yayımlanmış bulunan makalelerine bir göz atmak dahi bu yargıya hak veririr. Ayrıca yazdıklarını ve söylediklerini en eskilerinden başlayarak hiç unutmamak O'na vergi bir üstünlük sayılabilir. Bütün yazdıklarını ve söylediklerini fikir başlarından yakalayarak konusunun bütünlüğü içinde felsefi genişliği ve derinliği ile kaleme ve dile çevirme kolaylığı ise o'na özgü bir başarı idi. Bu o'nun hemen ilk hocalığından başlayarak izlenebilen bir meziyeti idi. O'nun ilk hocalık anılarını dile getiren öğrencisi Dr. Ziya Somar'ın dergimizde yer alan güzelce işlenmiş yazısındaki ilk teşhislerini İstanbul Erkek Lisesi'nde öğrencisi ve şimdi İstanbul Üniversitesi'nin değerli Felsefe Kürsüsü Profesörü Vehbi Eralp'ın öğretmenlik kusunı talebesi iken Hilmi Ziya için «O bir mütebahhür (deryalara, denizlere, inmiş bir bilgin)» sözünü daha genç öğrencilik hayatında bize söylemişti. İstanbul Erkek Muallim Mektebinde 40 küsur yıl önce beraber çalıştığımız sırada vereceği konferansa bir bilim adamı olan babası Ziya Beyi de davet etmişti. Salonun locasında rahmetli babası ile ev sahipliği vazifesini de yerine getirmek üzere yanyana otururken O'nun bu konferansında çağları ve devirleri birer cümle içinde nasıl topladığını ve özetlediğini yakından görmüştüm. Engin ufuklara yelken açan bir bilim adamının ihtirası o'nu daha genç hocalığında her yanı ile sarmıştı. Ne dekanlık ve rektörlük, ne de parlamenterlik gibi siyasi görevlere dönüp bakmıştı. Tersine, yapılan tekliflere iltifat etmemiş, mecbur kaldığı zamanda bile bu görevlerin koltuklarına oturmamış, üzerine düşen vekâleti kürsüsünün masasından yürütebildiği kadar idare etmeyi tercih etmiştir. Bu davranışı o'nu düşünürülüğünü bilim halkalarının en yüksek düzeyine çıkarmıştı. Özel yatırımlarına eklenen tükenmez emekler ve çabalar kendi bilim enerjisinin potansiyelinde en verimli değerini ve mahsullerini meydana getirmişti.

Hilmi Ziya Ülken Ortaçağın münazara ve cedel bilimi halkalarının içine girip çıkamayan nafiye uğraşılardan sıyrılmasını bilen bilgisini etrafına yayan ve etkisini sürdürme yönünden çağdaş bilim adamlığının Türk üniversitelerinde en parlak örneğini veren bir değerdi. Bu aşamayı derslerinden ve eserlerinden başka Doğu ve Batı dünyasının katıldığı bir çok bilimsel toplantılarda da övünebileceğimiz ölçülerile de tanıtmıştır.

Meslek arkadaşları, ondan sonra gelenler, başta birçoğu şimdi profesör olan öğrencileri, umanz ki o'nu bütün cepheleriyle Türk gençliğine ve geleceğine tanıtmayı kendilerine düşecek bir vazife sayacaktır. Bu sayımızda bu ödevi yürekten katılanlar bize bu ümidi vermişlerdir. Sanırsız ki Ülken'i yatığı yerde — «Eğer bir haberleşme yolu olsa idi.» En mutlu kılacak bir sesleniş böylesine bir davranışın cevabı olabilir.

Fizik yapısı ile olduğu kadar iç âlemi ile de bir bilim adamlığı özelliğini daha genç öğrenciliğinden başlayarak etrafına duyuran Hilmi Ziya Ülken'in emekliye ayrılışının hemen arkasından sonsuzluğa göçüşü uzun dostluk ve arkadaşlık bağlantılarının bir çeşit kopuşu gibi bizi sarsmış ve içimizde o'nun derin boşluğunu bırakmıştır.

Şimdi anlıyorum ki benim Ağustos ayı içinde düşündüğüm ve emekliye ayrılışı sebebi ile özlediğim buluşmaya — Gelemem cevabını vermesi sadece kitaplarının başı ucundan ayrılmayışından değil, dönüşü ve sonu olmayan bu kader çizgisinin doğrultusundaki yolculuğa sanki de hazırlanışından ileri gelmiştir. Acaba soğuk ölüm haberini duyunca son buluşma durağımızın hasretini — Ben sana gelsem deseysen, bu kader değişir miydi diye kendimi avutmak istemiştin. Ne çare ki buna da eski bir deyimle göğüs darlığını yaştıracak (Sadr'a Şifa) bir cevap almak mümkün değildi. Demek insanlar için değişmeyen bir akıbet 45 yıllık dostluğu yeter bulmuş, hatta yeni bir buluşma için yukarıda belirttiğim şekildeki sözleşmeyi de çok görmüştür.

Tek tesellimiz, içimizden silinmeyen anıları ve daima başvurulacak ana eserleri ile Hilmi Ziya Ülken'in yaşamaya devam edeceği gerçeğidir.

(Eğitim Hareketleri, Sayı 229-230, s. 1-3, Ağustos-Eylül 1974)

Ord. Prof. HILMI ZIYA ÜLKEN

S. H. BOLAY

Haziranın ilk haftasında kaybettiğimiz değerli ilim adamı Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken'in vefatı ile, *genç ve değerli bir dilimin dediği gibi, Türkiye'de «Hasbi Tefekkür Devri» kapanmıştır.*

Hakikaten H. Z. Ülken 73 yıllık ömrünü küçük yaştan beri okumaya ve yazmaya hasır etmişti. Bu bakımdan o, sadece Türkiye'nin değil, Balkanların ve Orta Doğu'nun en çok okuyan, en çok yazan, hatta «En büyük mütefekfiri» idi.

O, bildiği *Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça ve Farsça*, hatta *İtalyanca* ile beşeri ilimler üzerine eski ve yeni neşriyatı mümkün merteye devamlı olarak okumuş ve yazmıştır. Kendisinden işittiğime göre, 16 yaşında Leibniz hakkında, 17 yaşında Lock hakkında kitap yazmış ve bu kitaplar o zamanlar liselerde okunmuş.

Hilmi Ziya Bey «*Hasbi*» düşünüp ve yazan kimse idi. Kendisini felsefeye vermiş ve felsefi tefekkürün yerleşmesi için uğraşmıştır. Bu bakımdan yazıların ve kitaplarının gelirinden önce tesirini düşünmüştür. *âyet kitaplarının veya fikri hamulesinin ve kapasitesinin ticaretini yapsaydı çoktan milyoner olurdu.* Fakat onun kitaplarından yüzbinleri kazanan kitapçılar, onu çoğu zaman aldatmışlardır.

Hilmi Ziya Bey *ticaret* yapmak için *yazmamıştır.* Bu sebeple o, daima fikri ve felsefi seviyeyi korumuş, içtimaî meseleleri araştırmış, bunlar üzerine sayısı yüzü aşan kitaplar, 3000'i geçen ilmi ve fikri makaleler yazmıştır.

Hilmi Ziya Bey hakkında etraflı bir araştırma yapıp fikirlerinin muhasebesini yapmak için vakit çok erken. Hem böyle bir şeyin uzun araştırmalar ve büyük kitaplar içerisinde halledilebilmesi gerekir. Zaten hocanın fikirleri üzerinde, hocanın sağlığında, başlanılmış bir doktora çalışması vardır ve henüz bitmemiştir. Bu sebeple biz bu yazıda onun İslâmiyet'i ilgilendiren cephesi ve çalışmasından kısaca bahsetmeyi uygun görüyoruz.

Hilmi Ziya Bey'i tetkik ederken şu iki noktayı gözden uzak tutmamak lâzımdır: 1 — O, hiç bir zaman ve hiç bir yazısında, münakaşasında ve kita-

bunda basitliğe düşmemiştir ve bir ideolojiye âlet olmamıştır. 2 — Tarihi maddeciliği çıkar yol olarak benimsediği devirlerde bile, din ve milliyet düşmanı olmamış, ilmi hüviyetine toz kondurmamıştır.

Kendisi aslen Türkistanlı olmakla beraber, *milliyetçilerin Anadolucu grubundan idi*. Milliyetçilik anlayışını da coğrafi bir mekânda din, dil, tarih ve soy gibi unsurlara dayandırıyordu. Onun *«Millet ve Tarih Şuuru»* adlı kitabı milleti meydana getiren unsurların tarihi sosyolojik ve kültürel yönden araştırılmasıdır. O, uzun zamandan beri Anadolu'nun eski ve yeni kültürlerini, eski ve yeni kavimlerinin örf ve adetlerini araştırmakta idi. Bu hususta yayınlanmış makaleleri de var. Fakat bu çalışmalarını birkaç senedir, *«Anadolu Kültürü»* adı altında 600-700 sayfalık bir kitap haline getirmek üzere teksif etmişti. Bu kitabın 1974 Nisan veya Mayıs'ında bitmesi lâzımdı. Çünkü ölümünden 14 ay kadar evvel öyle söylemişti. Bitmedi ise çok yazık olur. Zira 5-6 dilden toplanmış çok zengin malzemeye sahipti.

Hilmi Ziya Bey dini, millet ve milliyet gibi, sadece sosyolojik bir zaruret olarak değil, aynı zamanda tarihi bir vakıa, psikolojik bir yaşayış ve felsefi bir problem olarak da ele almış ve incelemiştir. Özellikle İslâmiyet ve İslâm düşüncesi etrafındaki araştırmaları, yalnız düşünen ve arayan bir kafanın değil, inanan bir kafanın da araştırmaları olarak kabul edilmelidir. Meselâ *«İslâm Düşüncesine Giriş»* adlı eseri, İslâm'ın beş esasının tarihi ve sosyolojik yönden incelenmesi, daha önceki anlayışlarla kısa mukayesesi ve çeşitli hücumlara karşı bir nevi müdafaasıdır.

O, buhranlı devirlerini kapattıktan sonra yazdığı *«Felsefeye Giriş»*'in ikinci cildinin sonunda «Düşüncemizden Allah'ı kaldırırsak, insanın şuuru, hürlüğü ve sorumluluğu mânâsız kahr. İradesi, zekâsı kör tabiat kuvvetine indirilir. Fakat tabiatın kör kuvveti şuuru doğuramaz. Aşkın, varlığın tabiata müdahalesi ise tabiat üstünde bir varlık olan insanı meydana getirir. Üstün'ün aşağıya tesiri, Allah'dan insana ve âleme doğru açılış, âlemin anlaşılmasını mümkün kılar. İnsan aşkın varlığa karşı «Sorumlu» olduğu içindir ki kendi kendine ve başka insanlara karşı sorumludur. Ve böyle olduğu içindir ki ahlâkî ve içtimai kanunlara sahiptir.» (S. 275).

Görülüyor ki Hilmi Ziya Bey, insanın şuur ve hürriyetini, sorumluluğunu Allah ve O'nun varlığına dayandırıyor, âlemin anlaşılmasını böyle mümkün görüyor ve insanın ahlâkî ve içtimai kanunlarının temelini Allah'a karşı olan sorumluluğunda buluyor. Hilmi Ziya Bey aynı kitapta dini ve ahlâkî birer felsefi problem olarak ele alırken, bu problemleri Marks'ın iktisadî ve sosyal olaylarla, Freud'un cinsiyetle, Durkheim'in de sosyal tekâmül ile izahlarına karşı kuvvetli ve özlü tenkitler ileri sürer.

«Tarihi Maddeciliğe Reddiye» adlı kitabında da aynı zihniyetlere yöneltilmiş tenkitler mevcuttur. Adı geçen her iki kitapta da maddecilerin insanı izah için kendilerine mesnet edindikleri Darwin nazariyesinin özlü tenkitleri ve insanın maneviyatçı bir izahı mevcuttur. O, bu bakımdan insanı tabiata ircaa çalışan her türlü ilmi (!), sosyolojik ve felsefi görüşlere karşı çıkmıştır. Bunun için O, zaman zaman iman problemini de ayrıca ele almıştır.

Hilmi Ziya Bey *«Tabiatçı, Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi»* adlı mezuniyet tezimize yazdığı *«Takriz»* de *«Farabi, İbn Sina adında büyük Türk filozoflarınm olduğunu ilk defa 1921-23 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde hocamız Prof. İ. Hakkı İzmirli söyledi»* diyor. Bu ifadeler gösteriyor ki hoca önce Batı felsefesi ve düşüncesini tanımış, fakat İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslâm Enstitüsü'nde İzmirli'den aldığı ilham ve tesirle *«Türk Tefekkürü Tarihi»*, *«İslâm Düşüncesi»*, *«İslâm Felsefesi Tarihi»* gibi abidevî eserlerini vermiş, ağırlığı Türk ve İslâm Kültürü'nün temellerinin araştırılmasına vermişti. O Batı düşüncesini iyi biliyordu. İslâm ve Batı düşüncesinin bir takım unsurlarıyla yeni sentezlere ulaşabileceği kanaatinde idi. Hilmi Ziya Bey memleketimizde yeni sentezlere ulaşılabilmesi için okullarda Batı dillerinin okutulmasının yetersiz olduğu kanaatinde idi. O bu hususta her iki medeniyetin kaynak dilleri olan Arapça ve Lâtince'nin okutulup ana kaynak eserlerden başlayan köklü bir anlayışın verilmesine taraftar idi. Ancak bu sayede iki düşünce âleminin noksanları ve üstünlükleri anlaşılabilirdi.

Hilmi Ziya Bey, son devrin büyük din âlimi ve mütefekkiri İzmirli İ. Hakkı'nın çok tesirinde kaldığı için onu çok severdi. Onu büyük bir âlim, geniş görüşlü bir mütefekkiri olarak görürdü. Ayrıca eski Diyanet Reisi Ord. Prof. Şerafettin Yaltkaya'ya Edebiyat Fakültesinde beraber çalıştıkları senelerden gelen sevgi ve saygısı vardı. Felsefe ile meşgul olduğu için Ahmet Naim Efendi'yi de sever ve överdi.

Kendisi de İzmirli ve A. Naim Efendi gibi felsefeyi, sosyolojiyi iyi bilen din âlimlerinin yetişmesini isterdi. Daha doğrusu din adamlarının felsefi, sosyolojik ve psikolojik bilgilerle mücehhez olmasını isterdi. Bilhassa asrımızda bunun büyük bir zaruret olduğuna inanırdı. Çünkü, ona göre, felsefi bilgilerle mücehhez olmayan din adamı, dine ve dinî inançlara karşı yöneltilen hücumları, yeteri kadar cevaplandıramaz ve inandırıcı olamazdı. Hem kelâm ilmi daha önceki asırların ihtiyacını karşılayacak delilleri ihtiva ediyordu. Zaten çeşitli devirlerde Kelâm'dan felsefeye geçiş denenmişti. Bu bakımdan Kelâm'ın yanında felsefenin de bilinmesi gerekirdi.

Hilmi Ziya Bey bu inançla İlahiyat Fakültesi'nde faslasız yirmi sene Sistematiik ve İslâm Felsefesi dersleri okuttu. Hem de her derse İstanbul'dan kalkıp gelerek. Ayrıca İstanbul Y. İslâm Enstitüsü'nde birkaç yıl yine İslâm Felsefesi dersleri verdi.

Hilmi Ziya Bey inançlı idi. İslâmiyet'e hücumlara kızardı. Bunun şöyle bir misali de var: Kendi anlattığına göre; Sekiz sene kadar evvel Paris'teki kahvehanelerden birisinde *«Hakimiyet Felsefesi»* adlı eserinin bir bölümünü eski harflerle yazarken, yazıyı İbranice sanıp yanma sokulan 3 Almanla tanışır. Bunlar Yahova şahitlerindenmiş. Dailer hocanın İstanbul'daki adresini ve telefon numarasını alıp ayrılırlar. Aradan 3 yıl geçtikten sonra bir gün kendisini telefonla arayan kinse, bu tanışmayı hatırlatıp evine gelmek istediklerini söyler. Hocanın verdiği saatte eve gelen Yahova şahitleri başlarlar, hemen sert münakaşalara ve Kur'an-ı Kerim'e, Hz. Peygamber (S.A.)'e hücum. Ve ilâve ederler: —«Cennet dünyadadır, biz onu arıyoruz, öte dünya yoktur.» Hoca kızır ve tersler:

— Siz hem cahilsiniz, hem terbiyesizsiniz, hem mütecavizsiniz. Bir müslümanın evinde onun peygamberine, kitabına ve dinine dil uzatıyorsunuz. Cennet bu dünyada değil ahirettedir; eğer Musul civarında olsaydı biz, oraları 1000 yıl idare ettik, onu biz bulurduk; böyle ham hayalleri bırakın» der. Bu arada Kitab-ı Mukaddes'in Fransızca nüshasından âyetlerle onları susturur, evinden kovar.

Hilmi Ziya Ülken, «*Tarihi Maddeciliğe Reddiye*»si ile Türkiye'de her türlü maddeci anlayışa esaslı bir darbe vurmuştur. Bunun için onu bazı çevreler sevmezlerdi ve zaman zaman hücum ederler ve unutturmağa çalışırlardı.

Ülken hocayı anlatmak için kitaplar yetmez, değil ki sayfalar yetsin!

Kendisine sağlığında ve ölümünde çeşitli hücum ve tenkitler yapıldı. Bunların cevabı da burası değil. Biz burada sadece bir cephesini biraz tanıtmaya çalıştık. Ötesi başkalarının ve başka zamanların işi.

Elli yıllık tefekkür hayatını tek başına dolduran bu büyük âlimi rahmetle anarız.

(*Diyanet Gazetesi, Sayı 104, s. 3 ve 13, 1 Kasım 1974*)

ÖĞRETİM VE EĞİTİMİN AMACI

Izzettin METE

Gökalp'ten beri başlayan sosyoloji, geleneği yalnız başına felsefi düşünce için yetmiyordu. Toplum felsefesini sağlam bir temel (Bilim felsefesi) üzerinde yükseltmek gerekiyordu. Nitekim Gökalp'i izleyen Türk düşünürleri arasındaki sosyolojiye karşı duyulan tepki de bundandı. Bir zamanlar Bergsoncu luk ve Pragmatizm; bizim düşünürler arasında paylaşılmayan en gözde teorilerden birini teşkil ediyordu. Çünkü Türk düşünürleri o zamana kadar felsefenin uzun tarihiyle hesaplaşacak bir zaman bulamamışlardı. Bu zamanlarda Türk düşünürleri de eski Yunan filozoflarının ortaya attıkları sorulara bir intibak edebilmek endişesiyle kuruluverilmiş olan teorilerden birine ya da ötekine sanılmakla, işin içinden çıkabileceklerini sanmışlardı. Halbuki Evrenin sırlarını derhal açacak bir anahtar gibi ileri sürülmüş olan ve başlıca mümes-sillerini Kant ve Hegel'de bulan büyük inşacı felsefeler, gerçekte ilim ve mantık üzerine sağlam bir biçimde kurulmuş olmaktan daha çok, yüksek mukadderat ve mutluluğumuza dönük arzu ve heveslerin etkisi altında ve mantığı fırlatıp atmak bahasına yükseltiverilmiş bir takım göz kamaştırıcı teorilerdi.

İşte Gökalp sosyolojiyi temellendirmek zorunda kalınca da Aristo'dan başlayarak düşünce tarihinde yankılar yaratan (Madde ve Suret) Kuvve ve fiil teorilerini, her sorunu çözebilecek bir hal çaresi gibi karşıladı. Nitekim Gökalp'in kültür ve medeniyet ikiliği bu kuvve ve fiil teorisine kadar dayamıyordu. Fakat Aristo'dan gelen bu Evren felsefesi sosyolojiye gerçekten temel olmayacağı çok geçmeden anlaşıldı. Muhtevadan yani (Maddeden) ayrı ve kendi kendine durabilen bir (şekil) kabul edecek olursak, fena halde yamılacağımızı, böyle bir inancın bizi yanlışlarla dolu bir sonuca götüreceğini bugün artık iyice biliyoruz. Böyle bir sanı, bizi herşeyden önce yaratıcılığa değil, tenbelliğe başarılarla değil, türlü türlü başarısızlıklara başka ulusların bir uydusu, bir taklitçisi, başka ulusların kültür ürünlerinin bir satın alıcısı, hazır konucusu olmaya götürür. Çünkü Evrenin dual görünüşü; bizi başkaları olmadan tam olamayacağımız hakkında (sabit bir fikir) telkin eder. Hemen üçyüzyıldan beri bir türlü kalkmamamızın nedenleri arasında bu sanılar, başta gelmektedir. Evren felsefesini, tarih felsefesini, tarih felsefesine de uyguladığımız zaman görürüz ki, her millet kendi içinde tam olan bir varlıktır. Tam olan bir ulus ise hem özgür, hem aydın, hem de bağımsızdır. Evrende var olmak ve tutunmak için kendisinden başka tutunabileceği başka bir nokta yoktur.

Bir ulusun gücü, bütün çağlar boyunca edindiği bilgilerin ve kazandığı tecrübelerin tümüdür. Her zaman fiil haline çıkmaya hazır olan bu güç. O milletin ulusal inancı, ulusal benliği ve ulusal ülküsüdür ki. Onun teşkil ettiği bütün sisteme de, Ulusal Kültür denir. Uygarlıklar, başardarı onun şekillenmesinden, somutlaşmasından başka bir şey değildir. Ulusal Kültür bir milletin sadece manevî gücünü yükseltmez, maddî gücünü de sonsuz olarak besler. Yüce atalarımız bu ruha sahip oldukları içindir ki tarih denen destanı yaratmışlardır. Ne yazık ki bugünün yarı aydın kafilesi bu gerçekleri hâlâ kavrayamamış, ulusal kabiliyet ve güçlerimizi kendi kafalarının biçimine ve ruh yapılarına uydurmak için zorlaya zorlaya bugünkü durumuna getirmişlerdir. Kendi görüşünün de kimi yanlarının hatalarını düzeltmiş kendisinden sonra gelecek Türk filozoflarının tamamlayacakları ulu bir felsefeye doğru ilk adımını atmıştır.

İşte bu zamanlardadır ki aziz hocam filozof H. Ziya Ülken kendisinden önceki Türk düşünürlerini aşmak ve felsefenin uzun tarihile hesaplaşmak gibi, çok zor bir vazifeyle karşı karşıya gelmiştir. O da Gökalp gibi önce Durkheim'a yani spirtüalis Fransız sosyolojisine yöneldi. Fakat çok geçmeden sosyoloji felsefesini bilin felsefesine bağlamak zorunluğuyla karşılaştı. Fransız filozofu Emil Boutraux'u da süratle geçecek doğa ve tarih alanlarını determine eden ilkeleri ve egemen olan yasaları daha esaslı bir biçimde açıklar gibi görünen plüralist felsefe, Türk filozofuna bir ara güçlü göründü. Fakat burada da gene bir determinizm ve sosyolojisi sorunu. Yani, bunalıma neden olan bir ahlâk ve etik sorunu ortaya çıkıyordu. Dinlerin ileri sürdükleri ve hâlâ çözemedikleri mesele.

Eğer insan bütün eylem ve davranışlarında sosyal determinizme bağlı ise onu sorumlu tutmanın anlamı nedir? Fakat eğer insan hür ise, O halde sosyal determinizmin anlamı nedir? İşte bu çelişki ve antinomiler değerli Türk düşünürü Mehmet İzzet ile birlikte H.Z. Ülken'i de mutlak idealizme, Hegel felsefesine doğru götürdü. Fakat H. Ziya Ülken bu zamanlarda felsefe tarihi ile hesaplaşmasının sonunda ahlâk probleminin gittikçe doğa felsefesi içinde çözüldüğünü gördü. Aziz hocam filozof H. Z. Ülken Schellinger'den Spinoza'ya oradan namütanahi ve ezeliyet felsefesine panteizme kadar çıkıyordu. Bütün mesele şuradaydı ki, varlığı parçalayan, birini esas, ötekini gölge sayan maddeci ve ruhcu felsefeler, kendisine artık felsefenin söyleyebileceği son söz olarak görünmüyordu. Ahlâkın varlıktan ve onun bir taşıyıcısı olan insanın doğadan ayrılamayacağına, insanın hürriyetin Evrensel düzenden ve muayyenlikten bir görünüş olduğuna Türk filozofu H. Ziya da Spinoza gibi aynı sonuca ulaşıyordu. Bütün bu monist felsefî nokta Spinoza'nın realizmine doğal karşıt ve tekâmül fikri vasıtasıyla tekrar dönüşü idi. Fakat H. Z. Ülken çok geçmeden bu evreyi de aşarak. İngiliz realizmine ve ondan sonra da Phenomenolojiye yöneldi. İnsanî Vatanperverlik adlı kitabında idealizm - realizm arasındaki bunalımı kimi filozoflar gibi meselâ Heidegger ve Maxshler gibi bir ideo realizm ile çözmek düşüncesinde idi. Fakat asıl bunalım da burada. Hakikatın kriteriyumunu ararken çıktı.

İşte bu endişe O'nu fenomenolojiden de, İngiliz realizminden de uzaklaştırdı. Cerseguant olabilmek için mutlaka şu iki şıktan birini seçmek gerekiyordu. Realizm ya da idealizm. Fakat herşeyden önce hatırlatalım ki burada

bahis konusu olan realizm ya da idealizm artık 18 ve 19'uncü yüzyılların mekanik statik materyalizmi değil, fakat değişme halindeki evren görüşünden ibaret olan tarihin dinamik açıklaması idi. Böylece hem doğa, hem de insan felsefesi kendilerine bir temel bulmakta idi. Artık insanlığın yalnız evrende tuttuğu yer değil, determinizm meselesinin de doğru olarak incelenmesine imkân hasıl olmuştu. Aziz hocam filozof H. Z. Ülken'in her biri ayrı bir anıt olan hesapsız eserlerinden öğretim ve eğitim için alınacak derslerden birisi de şudur ki eskiden beri alışılmış olan iki ırcacı görüşten aynı derecede kaçınılmalıdır. Birincisi ferdci hürriyetçi görüş, ikincisi zorunlukçu determinist görüştür. Zamanımızda da insanı aralarında paylaşamayan iki bilim psikoloji, sosyoloji bu kavgalarını bütün alanlarda hâlâ sürdürmektedirler. Sosyoloji onu dıştan tesire indirmektedir. Bu görüşe göre öğrenim ve eğitim eski nesillerin yeni nesillere öğrettiği şeydir. İnsan ondan önce bir balmumudur. Doldurulmaya muhtaç bir plâktır. Onun karşısında olan psikoloji ise, her şey güç halinde önceden mevcuttur. Bu birbirine karşı görüşlerin her ikisinde de gerçek olan yanlar vardır. Fakat birisi ya da ötekisi yalnız başına savunulamaz. Kaldı ki insanı anlamak için bu iki görüş de yetmez. İnsanlığın bütünlüğünü belki felsefe ve kültür antropolojisi ışığında görmek mümkündür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki yirminci yüzyıl herşeyden önce sürat ve yarışma yüzyıldır. Artık çağların hazır bilgi kalıpları içine yerleşip kalmamanın imkânı yoktur. Bu yarışa katılacak bir millet hiçbir zaman statik bir çevre içinde pasif bir duruma sokulmamalıdır. Gelecekte olabilecek her türlü durum hesap edilerek ona göre hazırlanmalıdır. Eğitim ve öğretim sistemimizdeki birbirleriyle savaş halinde bulunan ilerici ya da statikocu görüşlerden birine ya da ötekine evet demenin imkânı olmadığını birtakım güçsüz nedenlerle kutuplaşmanın ya da kendimizden gayri olana bel bağlamanın yüzyıllardan beri bize neye mal olduğunu bunca tecrübelerden sonra anlamış bulunuyoruz. Tarih denilen desten bu görüşün, bu inancın, bu felsefenin eseridir.

(Akşam, 14 Ekim 1976)